

ЧЕТИРИ ВИДА МИСТИЧНИ ПРЕЖИВЯВАНИЯ

У. Х. ОДЪН

... Ние сме живи същества, надарени с интелект, което означава, че не бихме се задоволили единствено с изживяването, а ни е необходимо да го проумеем, да открием кои са причините, какво е неговото значение, да разгадаем истината зад сухите факти. Въпреки че някои хора са по-умни и по-любознателни от други, интелектът е характерен за всеки човек. Не е възможно едно нещо да е истина във възприятието на един и лъжа за друг. С други думи, ако двама от нас са на различно мнение, един от двама ни е прав или и двамата грешим.

Във връзките помежду ни като разумни същества, които търсят истината, която и двамата ще сме принудени да приемем, Ние не е колективното единствено число на традиционното ние, а множествено означаване на Ти и Аз, сплотени от общия пиетет към истината. Отнесени един към друг, ние сме протестанти; във връзка с истината – канонично вярващи. Аз трябва да съм готов да се усъмня в истинността на всяко направено от друг човек твърдение, но трябва да имам непоколебимо доверие в интелектуалната цялост на неговата личност.

Съмнението е основният стимул за провокиране на интелекта, изразяващо чувството, че преживяването говори само за себе си. Ние никога не заявяваме нещо, което е очевидно. По тази причина положителното съдържание на едно предположение, което утвърждава нещо като истина, никога не е така ясно, както онова, което то изключва като лъжа. Догматичната теология например се е появила преди всичко, за да отрече ереста, а не толкова да затвърди общоприетото, и една от причините тя да продължи да съществува и да се развива е, че ересите от една епоха никога не са същите като тези от друга. Християнската вяра винаги е била скандална за плътската логика и плътските фантазии, но специфичното, което изглежда най-скандално, зависи от преобладаващия за определен период или културна традиция начин на мислене. По тази причина както за гностиците от IV век, така и за свободомислещите хуманисти от XVIII, кръстът е представлявал истинска заплаха, но по съвсем различни причини. Гностиците казват: «Христос е Син на Бога, затова Той не би могъл да бъде разпнат физически. Разпването е илюзия.» Хуманистите казват: «Тялото на Христос е било разпнато, следователно той не би могъл да бъде Син Божи. Неговото твърдение е заблуда.» В наши дни проправящата си път идея е отново различна. Смятам, че повечето християни съчувстват на затруднението на Симон Вейл, която казва: «Ако в Новия завет не се споменаваше за възкръсването на Исус, бремето на вярата би било по-леко за мен. Кръстът сам по себе си ми е достатъчен.»

Освен задачата да защитава Църквата от ерес теологията изпълнява и друга несекваща роля – да учи благочестивите, едновременно с институционната власт и широките маси от простолюдието, каква е разликата между принадлежащото на Бога и на Кесаря. В добавка към абсолютните презумпции, задължителни за спасението на душата, които вярата поддържа, ние всички имаме доста голям брой представи за това, от какво се състои красивото в изкуството, каква е справедливата обществена организация, как изглежда вселената и т. н., които поддържат не вярата ни, а по-скоро навика – те са такива, каквито сме свикнали да ги виждаме и не бихме могли да си ги представим другояче. При утвърждаването на нов стил в изкуството, при промяна в обществено устройство или откритие в науката – първата ни реакция е да си помислим веднага, че промените противоречат на вярата ни. Една от целите на теолога е да разкрие, че не това е начинът и че страхът ни е неоснователен. Ако това стане, накрая ще открием, че сме променили или вярата, или Бога си.

Каквато и да е темата на спора, онези, които участват в него, трябва не само да вярват в добрата си воля, но също и в усилията си да стигнат до истината. Интелектуалният спор е възможен единствено между онези, които са равни в знанията и интелекта си. Ако е възможно да спорят без публика или ако тя присъства, то да бъде съставена от равни тям. В противен случай желанието за аплодисменти и стремежът да не стигнат до истината, а да сразят противника, ще станат неудържими.

I

В допълнение на това ще кажа, че ние сме същества от един и същи вид, надарени с интелект и всеки един от нас е създаден по образ и подобие Божие или, иначе казано – всеки от нас е единствен и уникален като личност, която може да каже «Аз», със строго индивидуално виждане за живота и Вселената и друго такова не е съществувало и няма да съществува и в бъдеще. Като личност всеки от нас има своя биография – история с начало, среда и край. Както казва св. Августин, тръгвайки от думите на свети апостол Иаков: «Човекът е бил създаден, за да бъде сложено някакво начало.» Догмата за произхода на цялото човечество от един-единствен працядо – Адам – не е и не би трябвало да бъде представяна като твърдение за биологичната еволюция на човека. Тя утвърждава схващането, че след като тя или той са неповторими личности, всеки мъж или жена независимо от раса, националност, култура или пол е Адам – възплъщение на цялото човечество; че сме се появили на света не по силата на някакъв биологичен процес, а сме създадени от хора, от Бог, от нашите родители, приятели, врагове. И като човеци, а не като същества от някакъв определен вид, сме се родили грешни. Когато говорим, че сме «родени в грях», че сме наследили първородния грях от Адам, това не може да означава, струва ми се (говоря като невежа), че грехът присъства физически в плътта и кръвта ни. Плътта ни със сигурност не е сама по себе си грешна, но всяко движение на тялото ни е движение на грешник, всеки допир, жест, интонация принадлежат на грешник. От момента, в който съзнанието се пробуди в новороденото (а това е възможно да стане и преди раждането), то се озовава заобиколено от грешници, а съзнанието му бива поразено от зараза, срещу която няма лек.

Личното Аз е по необходимост протестантско (отново с малко п), защо-

то никой друг не притежава моя опит и моите преживявания и никой не е отговорен за моята съдба. Това аз въпреки това съществува само в настоящия момент: спомените ми от миналото никога не са само мои. По отношение на непосредствения ми опит онова, което се изисква от мен не е нито вяра, нито съмнение, а концентрация на вниманието в самозабрава върху преживяването, което е само мое, в смисъл че то е било предоставено само на мен, а не на някой друг. Азът се изявява единствено когато вниманието му върху преживяването е толкова съсредоточено, че той не създава своето собствено съществуване. Не трябва да питам дали преживяването прилича или не на преживяванията на другите, дали е халюцинация или действителност, очаквано или неочаквано, приятно или болезнено. Всички тези въпроси ще бъдат зададени по-нататък, защото, ако отклонявайки вниманието си, не ще успея да изживея всичко напълно, отговорите ще бъдат погрешни. Когато ги задам, ще разбера, че колкото и ново да е било то за мен, повечето хора са имали подобни преживявания и обясненията, и важността им отдавна са известни. Но от време на време се промъкват някои елементи, които наистина са необясними. В този случай, въпреки че трябва да внимавам да не преувеличавам важността му, просто защото то се е случило на мен, не трябва нито да го отричам, нито да го скриям като лична тайна, а да го обявя открито, въпреки че всички земни институции – административни или интелектуални – биха ми се изсмели или биха ме заплашили с наказание. Така или иначе единствено чрез споделяне на личното преживяване – било то изключително или обикновено – се прекъсват връзките помежду ни като членове на една общност и се превръщат в междуличностни. Същото е и по отношение на Бога; личният опит е този, който ни дава възможност към католическото Ние все още вярваме да добавим протестантското аз вярвам отново.

Когато Фон Хюгел нарича онова, което не е институционализирано и е проявление на интелекта – «мистично», той очевидно включва в това деление множество преживявания, които не са в техническия смисъл на думата – мистични. Той има предвид религиозни преживявания от първа ръка. Но мистичните преживявания, независимо дали са свързани с Бога или с хората – имат, измежду всички останали, най-пълно право да бъдат наречени непосредствени, като дължащи най-малко на традицията или безпристрастното умозаключение.

II

Изглежда, съществуват четири различни вида мистични преживявания:
Видение на добрата дама
Видение на Ерос
Видение на Агапе
Видение на Бог

Преди да разгледаме разликите, съществуващи помежду им, първо трябва да видим общите неща, за да стане възможно сравнението.

1. Преживяването винаги е «дадено», което означава, че то не може да бъде внушено чрез усилие на волята. Понякога в този случай Видението на добрата дама може да бъде предизвикано с помощта на химически средства – алкохол или халюциногенни наркотични вещества. (Аз самият съм взимал веднъж мескалин и веднъж ЛСД. Освен леко шизофренично разделяне на аз-а от не-аз-а, включващо и тялото ми, нищо друго не се слу-

чи.) Не би могло да се твърди обаче, че Видението на Бог е отсъдено на всеки, който не е преминал през дълъг процес на самодисциплина и молитва, а също и че единствено самодисциплината и молитвата могат да го предизвикат.

2. Преживяването за този, който преминава през него, когато е в «нормално» състояние, е не само по-важно от всичко друго, но също така представлява откровение за реалността, която го заобикаля. Когато той възвърне нормалното състояние на духа си, той не казва: «Това бе, разбира се, приятен сън, една илюзия. Сега съм буден и виждам нещата такива, каквито са», а: «За момент се вдигна една завеса и аз видях онова, което реално съществува. Сега тя падна отново и реалността за мен е пак скрита.» Неговото заключение е подобно на онова, при което Дон Кихот, който в пристъпите си на лудост вижда вятърните мелници като великани, а в моментите, в които възвръща съзнанието си – като вятърни мелници, възкликва: «Тези проклетни магьосници ме примамват, като първо ме въвлечат в опасни приключения, представяйки нещата такива, каквито са, а после ги превръщат в това, което пожелаят.»

3. Преживяването е изцяло различно от това да «виждаш разни неща», независимо дали сънуваш виденията си, или ги виждаш в будно състояние. В случай на първите три видения, които са свързани с човешки същества, и то реално осезаеми, човек вижда образите изключително ясно и те са натоварени с особена важност, но физическите им очертания не биха могли да бъдат изопачени; квадратните предмети не могат да станат кръгли, както сините – червени, нито пък тези, които преживяват видението, не биха могли да видят неща, които ги няма, тогава, когато видението отmine. Веднага човек се сеща отново за Дон Кихот. Вятърните мелници могат да му се сторят великани, но той не би могъл да ги види, ако пред него нямаше вятърни мелници. При Видението на Бог, каквито и да са обясненията, онова, с което човек се сблъсква, във всеки случай не е човешко същество, което може да се види; мистиците са известни с това, че казват, че не виждат нищо във физическия смисъл на думата. В тази връзка св. Тереза разказва, че във виденията си «никога не е видяла нищо с очите си, нито пък го е чула с ушите си». Понякога те наистина «виждат или чуват» разни неща, но се отнасят към тях подозрително и смятат, че са случайни и не се отнасят към преживяното. Когато последователите на св. Филип Нери отишли при него, за да му разкажат за виденията си с образа на Божията Майка, той им наредил, когато отново ги осени такава видение, да плюят в лицето ѝ. Те пък признават, че на следващия път, когато са решили да го направят, се появил образът на Лукавия.

4. Въпреки че видението е винаги «дадено» и неочаквано, неговият характер никога не е независим от изживяващия го. Видението на Благородната Дама например по-често се среща в детска и юношеска, отколкото в зряла възраст и действителното съдържание, различните образи, които се появяват, и тяхната важност и взаимовръзка помежду им зависи от индивидуалността на отделната личност. За едни цветът е от особено значение, за други формата и т. н. При видението на Бог, изглежда, важна роля играят религиозните схващания на преживяващия го. Ето защо, когато сравним описанията на християнските, мюсюлманските или индийските мистици, не бихме могли със сигурност да твърдим дали те са описания на различни преживявания, или е едно и също преживяване, обаче описано на различен религиозен език и ако приемем първото – дали разликите не се

дължат на вярата, която съответният мистик изповядва. Ако един индийски мистик например приеме християнската религия – ще се появи ли някаква промяна в неговото мистично преживяване.

Като пример за това, колко е трудно да бъде отделено наблюдението от интерпретацията на преживяването, ще разгледаме едно обикновено лично изживяване. Много хора са оставили описания за онова, което са преживели при вадене на зъб под упойка, и те доста си приличат. По този повод Уилям Джеймс казва:

«Ключът към загатката е почти винаги помирението. Сякаш противоположностите в света, от чието противоборство и противоречие произтичат всички затруднения, са се слели в едно.»

Моят опит, също както неговият, е съставен от две противоположности – любов в смисъла на агапе и омраза, но в моя случай те не се съединяват в едно цяло. Абсолютно убеден съм в две неща: а) че в крайна сметка силата на любовта е по-голяма от тази на омразата; б) и че, от друга страна, колкото и според човек да е голяма силата на омразата, той винаги е склонен да я подцени. Действителното зло във Вселената винаги е било по-голямо, отколкото човешкото въображение би могло да си представи. Но независимо от това любовта е по-силна. Питам се, бих ли имал точно това преживяване, ако не бях възпитан в християнската традиция и следователно човек, на когото християнската идея за агапе е толкова позната, и откривам, че ми е невъзможно да отговоря със сигурност с да или не.

5. От гледна точка на християнската религия, всичките четири преживявания са сами по себе си благословия и добрина; в тях няма нищо, което да противоречи на християнската доктрина. От друга страна, всички те са опасни. Ако онзи, който ги преживява, ги разпознае като изцяло незаслужени и се почувства длъжен в знак на благодарност и доколкото е по силите му да прави добрини, те ще го изведат към Светлината. Но ако той позволи на себе си да се отнесе към преживяването като към знак за особена заслуга – естествена или свръхестествена, или да го издигне в култ, без който не би могъл да живее, тогава то ще го отведе единствено към тъмнината и заблудението.

III

Видението на добрата дама

Образите в това видение могат да бъдат предмети от живата и неживата природа – планини, реки, морета – или – дървета, цветя, зверове – но всички те не са човешки същества, въпреки че творения на човека – като сгради – биха могли да бъдат също включени. От време на време се появяват човешки образи, но в такъв случай те са неизменно напълно непознати за преживяващия – работещи хора в полето, случайно минаващи, просяци и други от този род – с други думи, хора, с които той няма никаква лична връзка и следователно не знае нищо за тях. Основното преживяване е дълбокото убеждение, че образите, които се появяват пред него, имат назоваващо значение и роля, че съществуването на всичко, което той съзнава, е свято. Основното чувство е непоковарена радост, въпреки че тя би могла да съдържа в себе си и благоговееен ужас, разбира се. В «нормално» състояние оценяваме предметите или заради непосредственото естетическо удоволствие, което ни носят – това цвете е прекрасно, планинският склон е чудесен, или пък – това цвете или тази планина са отблъскващи –

или заради бъдещото удовлетворяване на желанията, които ни обещават – този плод е вкусен, а този – не. При Видението на добрата дама такива разграничения като – красиво и грозно, полезно и безполезно – изчезват. Докато трае видението, Аз-ът е сведен до «нула», защото вниманието му изцяло е обзето от това, което осмисля; той не прави заключения и не желае нищо, освен да продължи да бъде в единение с това, което Джералд Манли Хопкинс е нарекъл вътрешна затвореност на нещата:

Всичко тленно прави едно и също:
Провидението му отрежда да живее вътре в себе си;
То е обърнато към Аз-а; Аз нашепва си
и произнася: Това, което правя, съм Аз:
за това съм предопределен.

В някои случаи преживяващият говори за това чувство за единство, сякаш той е бил вътре във всеки един предмет и той в него. Ето какво казва Уърдсуърт в стихотворението си «Разрушената къща»*:

... чувство, душа и форма –
всичко в него се сля. Те погълнаха
неговата животинска същност; в тях
той заживя и чрез тях задиша.

В книгата му «Мистицизмът – скверен и възвишен»**, професор Зенер нарича това видение «паненхенично» и го преценява като определена черта на мистика по призвание; според него описание, което не разказва за сливането на двете същности, не би могло да бъде описание на истинско мистично преживяване. Смятам, че професор Зенер греша. В описанията на Видението на Бог преживяващите сякаш понякога почти казват, че са се превъплътили в Бог, в което, разбира се, не са повярвали. Както може да се предполага, те се опитват да представят едно състояние на съзнание-то дотолкова изпълнено с присъствието на Бог, че едва ли съществува някаква, макар и малка част от него, която да присъства като обективен наблюдател. Призивният мистик, който говори за това в стила на rap-en-henic, не иска в действителност да каже, че се е превърнал в дърво или че дървото е възприело образа му. Например никой друг не е бил по-убеден от Ричард Джефрис, който споделя същата идея, че в «в Природата няма нищо човешко». Сигурно той би казал в този случай, че изживявайки видението, се е почувствал способен да навлезе в живота на едно дърво, но това не означава, че навлиза в него; обаче усещането е по-различно, като с това иска да каже, че въображаемо навлиза във вътрешния живот на друго човешко същество, че спира да е себе си и става някой друг.

Радостта, която изпитва призивният мистик, би могла да се определи като невинна. Докато продължава видението, Азът и неговите желания са така напълно забравени, че той на практика е неспособен да извърши грях. От друга страна, за разлика от религиозния мистик той не носи съзнание-то за греха като за фактически съществувал в миналото и като за бъдещо възможно, защото неговите мистични срещи са със същества, които не са хора, и термините добро и зло като морални категории са несъвместими с тях. По същата причина Ерос не играе роля в съзнанието. Не съществуват описания на Видението на добрата дама, които да използват, както при Ви-

*»The Ruined Cottage».

**Zaehner. *Misticism, Sacred and Profane*.

дението на Бог често се случва, преживяването на сексуално сливане като аналогия.

Интерпретациите на Видението на добрата дама и дори езикът на описанията се променят естествено в зависимост от религиозните схващания на преживяващия, но изглежда, че преживяването е независимо от тях, макар и не съвсем неповлияно, струва ми се, от културата и личността. В нашата цивилизация с различна сила много хора го преживяват в детска или юношеска възраст, но е рядко срещано сред възрастните. В така наречените примитивни цивилизации то се появява до зряла възраст. Свидетелствата на полковник Лорънс ван дер Пост за африканските бушмени ми подсказват, че при тях то присъства непрекъснато през целия им живот. Дори в нашата европейска цивилизация неговата честота и поява не е равномерно разпределена. За отбелязване е, че почти всички свидетелства са написани от хора, живеещи в северните страни (средиземноморският регион има малък принос), което всъщност означава, въпреки че не е общовалидно, че повечето от тях са били написани от хора с протестантско самосъзнание. Моето лично обяснение, макар и доста хипотетично, е, че в средиземноморските страни личният досег с Природата като със свещен обект е трансформиран в социален, изразен чрез институционализирани култове – почитта към Мадоната и местните светци, – така характерни за средиземноморската културна традиция. Не смея да твърдя дали е напълно възможно да се християнизира духовно онова, което е чисто политеистично по форма. Ако имам някакви съмнения, то е заради неимоверната естетическа наслада, която такива култове ми дават, и носталгията, която чувствам, когато се намирам в страни, в които те липсват.

Въпреки че Видението на добрата дама не е специфично християнско, в него не съществува нищо несъвместимо с християнската вяра в един Бог, който е създал материалната Вселена и всички живи същества от любов и ги намира за добри: величието, в което тези същества се явяват на призвания мистик, трябва да е бледо отражение на това, което Бог съзира в тях. Нищо не е в състояние да го спре той да приема преживяването като дар, дори косвено, направо от Бога. За гностика, за когото материята е източник на злото, то би трябвало сигурно да е диаволично посещение, а за мониста, който приема реалния свят като илюзия, то е двойна илюзия, може би безвредна, но такава, през която той може да прозре колкото се може по-скоро. За философа материалист, за когото схващането за величието не означава нищо, то е лично разочарование от някакъв вид теизъм. Когато такъв ревностен атеист като Ричард Джефрис казва за молитвата, че «аз бих могъл да достигна недосегаемото съществуване в по-голяма степен от божественото», опасността да разрешим на хората самотни разходки сред природата става очевидна.

Вярващите християни, които са преживели видението, се произнасят пределно ясно за онова, което то не е. Уърдзуърт:

Той не почувства Бога; той почувства творенията му;
мисълта бе после. В радост тя изгасна.

Този час от молитва и възхвала бе неосвернен.

Той нито се моли, нито благодари и възхвалява.

Неговият ум бе признателен към силата,
създала го. Това бе благословия и любов.

Джордж Макдоналд:

«Аз живеех във всичко около мен. Всичко навлезе и заживя в мен. Да усещам нещо, означава да познавам живота му, така както и своя, да знам откъде е дошло и накъде отива – това е да разбирам, че всички сме онова, което сме, защото Друг е онзи, Който е.»

И те благодарят на Бога за него не само заради радостта, която преживяването носи, а и защото то ги пази, сякаш Видението на Бог не може да го стори, срещу гностичното подценяване на сътворяващото. При Видението на Бог християнинът трябва да помни това, което казва Сусо:

«Животът на създанията в Бог не е като на живи същества, но това, че съществуват, е много по-полезно и има далеч по-голяма стойност, отколкото съществуването им в Бога. Какво е предимството, което се съдържа в един камък, човек или изобщо живо същество, пред факта да са вечно в Бог.»

За онези, които по една или друга причина не са били никога християни или са загубили вярата си, самата невинност на преживяването би могла да бъде недоразумение. Тъй като то не засяга нито интелекта, нито волята, е напълно възможно умът да не го разбере, а волята да го пренебрегне. Интелектът би могъл да приеме срещата със същество, вдъхващо страхопочитание, за среща с божественото. Оттук следва, че анимизмът, политеизмът, идолопоклонството, магията и така наречените природни религии, в които създаването на не-човешката природа, включително и, разбира се, онези физични и биологични елементи и сили, общи за човека и всички други живи същества, са изначалният източник на енергия и значение и са следователно отговорни за човека. Пантеизмът, такъв какъвто го срещаме у Гьоте и Харди, е действително сложна и чувствителна форма на хуманизъм. След като човекът, доколкото ни е известно до момента, е единственото същество, надарено с мисъл, морално съзнание, разум, воля и мотивация, всеки Бог (или Богиня) иманентно присъщи на Природата, трябва, освен ако не са способни да създават нови видове, да се поставят в услуга на човека; единствено човекът може да им довери волята си и да я осъществи; човек може да се моли на някой идол, но е трудно да го видим да се моли на Неговата дълбоко присъща природа, въпреки че би могъл да се прекланя пред нея.

Друго едно изкушение, по-опасно в култура като нашата, отколкото е било в езическия свят, защото в нашата цивилизация преживяването е вероятно по-рядко срещано и по-преходно, е да го издигаме в култ *summum bonum* и прекарваме живота си или като скърбим по неговата загуба и така изпадаме в състояние на апатия, или опитвайки се чрез изкуствени средства – като алкохол или наркотици – да го уловим и продължим. Халюциногенните средства, доколкото знаем, не водят до навик, но и никой досега не си е направил труда да ги приема ден след ден в продължение на години. Когато това стане, а то сигурно ще стане, подозирам, че законът за отслабената сила на рикошета се отнася и до тях, така както и за по-традиционните изкуствено предизвикващи халюцинации средства. Ако се окаже, че случаят не е такъв и че е възможно за всеки един да се наслаждава на Видението на добрата дама, когато пожелае, то последствията биха могли да бъдат далеч по-сериозни. Характерна черта на света, който Видението разкрива, е, че единственият му човешки обитател е самата личност и продължителното наслаждение би могло единствено да доведе до нарастващо безразличие към съществуването и нуждата от други човешки същества.

Видението на великолепието на Създанието, подобно на всяка друга благодат, задължава онзи, който е имал щастието да го види, като от своя страна го кара да пресъздава това, което е видял, доколкото възможностите му позволяват. Мнозина са се вслушали и подчинили. Сигурен съм, че то е било основният източник на всички истински творби на изкуството, и дълбоко вярвам, въпреки всички научни изследвания и открития, че това е чудо, което, както Платон казва, е началото на всяка философия.

IV

Видението на Ерос

Половината художествена литература – елитарна или масова, – създадена от европейската цивилизация през последните 400 години, се основава на погрешното схващане, че изключителното преживяване е или трябва да бъде общовалидно. Под негово влияние милиони хора са убеждавали себе си, че са били «влюбени» тогава, когато преживяването им би могло да бъде пълно и детайлно описано от доста бруталните думи с четири букви и че човек понякога се изкушава да се усъмни дали преживяването е истинско, дори и особено тогава, когато то изглежда да му се е случило. Обаче е невъзможно да прочетем някои неща като *La Vita Nuova* или сонетите на Шекспир например, или «Пирът» и да ги сметнем за фалшификати. Всички описания на преживяването си приличат в характерологичните си особености. Също както при Видението на добрата дама, Видението на Ерос е откровение на триумфа на съществуването, но докато при първото се възхвалява множествеността на нечовешката природа, то при второто на преден план е прославата на едно-единствено човешко същество. И отново – докато при видението на Природата съзнателната сексуалност никога не присъства, то при еротичните видения тя е неизменна – тя не би могла да бъде изпитана от евнусите (въпреки че би могла да се появи преди пубертета) и никой не се е влюбил в някого, когото смята за непривлекателен – но физическото желание винаги съществува независимо от усилието на волята, подчинено на чувството за изумление и благоговение в присъствието на съкровено същество: колкото и голямо да е желанието му, влюбеният се чувства недостоен за вниманието на любимата. Невъзможно е да приемем тези описания за поетизация на въображението на кое да е от трите вида еротични преживявания, с които сме така добре запознати. Това не е просто похот или безпристрастно признаване на другия като желан сексуален обект, защото към всяко нещо, към което човек се отнася като към обект, изпитва чувство на превъзходство, а влюбеният се чувства недостоен за любимата. Нито пък е в състояние на сексуално опиянение; преживяването на *Venus toute entiere a sa proie attachee*, при което желанието е завладяло и покорило цялата същност на човека, докато всъщност преживяването не е копнеж за сексуално удовлетворение, а пълно поглъщане на другата същност – душа и тяло – в себе си. В този случай преобладаващо е не чувството за недостойно, а на копнеж, гняв и отчаяние при невъзможността да достигнеш онова, което си пожелал. И отново: това не е здравословната смесица от физическо желание и филиа, взаимното привличане, основано на общи интереси и ценности, представляващи най-ценната спойка на един щастлив брак, защото при това положение преобладава чувството на взаимно уважение между равни. Още повече че всички доказателства говорят за това, че Видението на Ерос не може да продължи дълго, ако

партньорите влизат в действителна сексуална връзка помежду си. Не социалните условия на една епоха, в която женитбата е била грижа на родителите, са причината провансалските поети да заявят, че съпрузите не могат да бъдат влюбени. Това обаче не означава, че при никакви обстоятелства не трябва да се жениш за човек, чиято красота ти е била разкрита, но рискът да го направиш отговаря на силата на видението. Непоносимо е да живееш ден след ден, година след година с едно обикновено човешко същество, нито по-лошо, нито по-добро от всички останали, след като си видял него или нея преобразени, без да чувстваш, че избледняването на видението е по вина на другия.

* * *

Ефектът на видението върху поведението на влюбения не е ограничено единствено в рамките на отношението на любимата. По отношение на другите поведението, което, преди да се влюби, е изглеждало естествено и нормално, сега преценявано от новата му гледна точка като достойно за нея, изглежда плоско и недостойно. По-нататък в повечето случаи, както човек би могъл да очаква, преживяването не води до нещо от сорта на еротичен пасивен мистицизъм или отнесено обожание на любимата до степен на изключване на другите и останалия свят. Напротив, то обикновено освобождава поток от физическа енергия за действия, които в никакъв случай не са насочени и свързани в любимата. Когато е влюбен, войникът се бие още по-храбро, интелектуалецът мисли по-ясно, дърводелецът работи с по-голяма сръчност.

Църквата, чиято институционна и интелектуална грижа в сексуалната област е и трябва да бъде съсредоточена предимно в брака и семейството, винаги, и то съвсем разбираемо, се е отнасяла към Видението на Ерос със силно подозрение. Тя или го е отхвърляла като лунен блян, или го е прокълнавала като въздигане в култ на човешкото същество и богохулна пародия на християнската любов към Бог, без да се опита първо да го разбере. Знаейки, че бракът и Видението са несъвместими, тя се страхува, а това често е и използвано като извинение за прелюбодеяние. Обаче проклятието, изречено без разбиране, рядко дава резултати. Ако влюбеният въздигне любимата си в култ, това невинаги съвпада с нашата представа, при което онзи, който се възхищава, кара идола си да се чувства отговорен за неговото съществуване...

Двата по-сериозни опита да се анализира Видението на Ерос и да му се придаде теологично значение принадлежат на Платон и Данте. И двамата са единодушни по три основни момента: а) преживяването е истинско откровение, а не мнима илюзия; б) еротичният характер на видението предполага един особен вид любов, при която сексуалният елемент е трансформиран и трансцендиран; в) този, който веднъж е съзрял величието на Несътвореното, разкрито косвено чрез великолепието на едно същество, не би могъл оттук нататък да бъде удовлетворен изцяло от нищо друго освен от среща с него. По отношение на всичко останало техните тези изцяло се разминават. Като казвам: «Х има красив профил» и «Елизабет има красиво лице» или пък «Изражението, изписано на лицето на Мери, е красиво», съм принуден да използвам едно и също прилагателно, въпреки че имам предвид две коренно различни неща. Красотата в първия случай е определена обществена оценка на качеството на един обект; аз говоря за

качество, което обектът притежава, а не за това, което той представлява. Ако (но само ако) определен брой предмети принадлежат към същия клас, бих могъл да ги сравня и да ги групирам според степента на красота, която те притежават – започвайки от най-красивия. Ето защо при хората е възможно да се провеждат дори състезания за избирането на Мис Америка и опитният скулптор да изрази чрез математически пропорции идеалната мъжка или женска фигура. Красотата в този смисъл е дар на Природата или на Случайността и би могла да бъде отнета впоследствие...

Когато казвам «Елизабет има красиво лице», имам предвид нещо далеч по-различно. Аз говоря за нещо физическо – не бих могъл да кажа това, ако бях спял, – но това физическо качество не е дар на Природата, а е лично качество, в което Елизабет има дял. Физическата красота ми изглежда като разкритие за нещо нематериално – човека, когото не мога да видя. В този смисъл красотата е нещо строго индивидуално във всеки един конкретен случай. Не бих могъл да сравня Елизабет и Мери и да кажа коя от тях е по-красива. Чувството, което красотата поражда, е любов и отново тя е уникална за всеки един конкретен случай. Според силата, с която обичам Елизабет и Мери, не бих могъл да кажа коя от двете ми е по-скъпа. И накрая, твърдението, че някой е красив в този смисъл, няма никога да бъде просто една благосклонна естетическа преценка, а едновременно ще бъде винаги и морална. Мога да кажа «Х има красиво лице, но е чудовище», но не и «Въпреки че Елизабет има красиво лице, тя е чудовище».

Като живи същества, хората имат дуалистична природа. Като представители на един млекопитаещ вид, който се възпроизвежда по полов път, всеки един от нас е определен по пол – мъжки или женски – и е надарен с независеща от личността нужда да се привлича от представител на противоположния му пол; всеки прави това, освен в напреднала старческа или незряла възраст. Като уникални личности, ние сме способни, но не и принудени, да установяваме уникални любовни отношения с други личности. Следователно в този смисъл Видението на Ерос е също дуалистично по своята природа. Обектът на нашата любов винаги притежава в някаква степен красота като дар на Природата. Едно младо момиче и една възрастна жена на 80 години може да имат красиви лица в личностен план, но мъжете да не се влюбят в тях. Влюбеният, разбира се, го осъзнава, но онова, което е далеч по-важно за него, е схващането му за любимата като за личност. Или поне така казва Данте. Смущаването в описанието на Платон е, че той не съзнава значението на личността. Като прекрасно той има предвид безличната красота и като любов – безличното обожание.

* * *

Колко по-различно и разбираемо обаче е описанието на Данте. Той съзира Беатриче и един глас му казва: «Сега ти видя твоя идеал за красота.» Данте определено смята, че Беатриче е красива в общоприетия смисъл, така както всеки един би я нарекъл прелестна, но никога не би му хрумнало да се запита дали тя е повече или по-малко хубава от кое да е друго флорентинско момиче на нейната възраст. Тя е Беатриче и толкова. А основното нещо в нея, и той е абсолютно уверен в това, е, че тя е «озарена от Божията благодат» и както той вярва като християнин, след смъртта нейната душа ще е сред спасените в Рая, а не сред заблудените в Ада. Ниго той, нито Беатриче ни казват какви са точно греховете и грешките, довели го

до гибел, когато отново се срещат, но и двамата говорят за тях като за измяна към нея или, иначе казано, ако той бе останал верен на видението Беатриче като човешко същество, той не би съгрешил срещу общия им Създател. Въпреки че изневерява на образа ѝ, той обаче никога не го е забравил напълно (по скалата на Платон забравата е на по-ниското стъпало на моралните задължения) и този спомен е доказателството, че никога не е спирал напълно да я обича, което прави възможна намесата на Беатриче от Небето, за да спаси душата му. Когато накрая те се срещат в Небесните селения, той преживява наново с още по-голяма сила видението на образа ѝ от времето, когато е бил на Земята, и той остава с него до момента, в който се обръща към «вечния извор» и дори тогава знае, че нейният поглед е отпращан в същата посока. Видението на Ерос според Данте не е първото стъпало на една дълга стълба: има само една крачка, която разделя човека, който може да обича и е обичан, от Създателя, който е Любав. И в това последно видението Ерос е преобразен, но не и отхвърлен. Като земно чувство ние поставяме «любовта» по-високо едновременно и от сексуалното желание, и от платоническото приятелство, защото тя включва в себе си цялото ни същество, а не само част от него. Каквото и друго да утвърждава доктрината за възкресението на тялото, със сигурност това е нейната свещена важност. Както Силезий казва – ние имаме едно преимущество пред ангелите: единствено ние бихме могли да сме в съпружеско единство с Бог. А Юлиан от Норич споделя: «Точно поради това, че Душата ни е създадена със способност да чувства, съществува градът Божи, предопределен за нея от безначалието.»

V

Видението на Агапе

Класическият християнски пример за него е, разбира се, видението на Петдесетница, но има и модификации, които не са характерно християнски. Не бих могъл да намеря специфични примери измежду тях и ще цитирам една неиздадена версия, за чиято автентичност гарантирам.

В една юнска лятна вечер на 1933 година след вечеря седяхме на една поляна с трима мои колеги – две жени и един мъж. Ние се харесвахме, но във всеки случай не бяхме интимни приятели, нито пък имахме никакви сексуални влечения един към друг. Между другото не бяхме пили и алкохол. Говорехме си както обикновено за ежедневни неща, когато съвсем неочаквано и внезапно се случи нещо. Почувствах се обзет от сила, която, въпреки че ѝ се подчиних, бе неустойима и очевидно извън мен самия. За първи път в живота си разбрах точно (защото аз го правех благодарение на тази сила) какво значи да обичаш ближния си като самия себе си. Аз бях също така сигурен, че моите приятели изживяваха същото, въпреки че разговорът продължаваше да е все така обикновен. (По-късно успях да се уверя в това по разказа на един от тях.) Личните ми чувства към тях останаха непроменени – те все още продължаваха да са ми колеги, а не интимни приятели – но аз почувствах, че тяхното съществуване е от огромно значение и му се насладих. Със срам си припомних множеството случаи, в които бях изпитвал завист, бях се държал снобски и егоистично спрямо тях, но непосредствената радост бе по-силна от срама, защото знаех, че докато бъда обзет от този дух, ще бъде буквално невъзможно преднамерено да причиня болка или да нараня друго човешко същество. Също така знаех,

че силата ще изчезне рано или късно и когато това стане, моите егоистични чувства и страсти ще се възобновят. Изживяването продължи с пълна сила два часа, докато си пожелахме лека нощ и се прибрахме да спим. Когато на следващата сутрин се събудих, макар и слабо, чувството все още присъстваше и то не ме изостави напълно в продължение на около два дена. Споменът за изживяното не ми попречи да се възползвам от други хора – често и в голяма степен, – но вече за мен бе станало далеч по-трудно да се самозалъгам за същността на онова, което правя. Измежду няколкото фактора, които по-късно отново ме върнаха към християнската вяра и традиция, в която бях възпитан, бе споменът за това преживяване и основният въпрос, който си задавах, е какво би могло да означава то, въпреки че в момента, в който се появи, аз се бях разделил с християнската вяра завинаги.

Сравнено с другите три, Видението на Агапе се отличава с няколко особености. Във Видението на добрата дама присъстват едно човешко същество – субектът – и множество други, чиято природа на съществуване е различна от тази на личността. Затова връзката помежду им е едностранчива; при все че за преживяващия обектите са преобразени, той не съзнава своето собствено преобразяване за тях. Във Видението на Ерос участват двама души, но връзката помежду им е неравноправна; влюбеният се чувства недостоеен за своята любима. Ако се случи и двамата да преживеят видението едновременно във връзка един с друг, то и двамата ще изпитат същото чувство. Във Видението на Бог отново присъстват двама души – душата и Бог, и отношението между човек и Създател е изцяло неравноправно, но за сметка на това е взаимно; душата знае, че обича Бог, който ѝ отвърща със същото. Както при Видението на добрата дама, Видението на Агапе е множествено, но за разлика от отношенията в другите видения тук връзката е между равни.

Не по-малко смуцаващ е фактът, че най-близки по начин на преживяване, по множественост, равнопоставеност и взаимност в отношенията между хората, участващи в преживяването, са случаите на диаволично обсебване, в което хиляди крещат истерично при видението на образа на Човекобога и искат разпването на Богочовека. Въпреки това без тях може би не би било възможно съществуването на Църквата.

VI

Видение на Бог

Едва ли има някой по-неспособен от мен да коментира всички възможни аспекти на непосредствена среща на човешката душа с Бога, с които тези примери са свързани. На първо място заради това, че съм водил живот на обикновен светски човек, с нормална чувствителност на възприятията, така че не бих бил изненадан, ако никога не видя Бога, когото никой жив човек досега не е видял – видение, което казват в Новия Завет, е отредено единствено на пречистената душа. И на второ място, защото принадлежа към англиканската църква. Измежду всички християнски църкви, без да изключвам римокатолическата, англиканската е тази, която в най-голяма степен е институционализирала религията. Неизменността на ритуала при нея винаги ми е изглеждала много по-важна от неизменността на религиозната доктрина, а набожността на нейните членове е оставена на тяхната собствена преценка, без наставления и окуражаване от нейна страна.

Интелектуалният ѝ дух може да бъде назован само с една реплика от страна на нейните епископи: «Канонът е преди всичко чувство за мярка», а едно изречение на Брод характеризира хладината, с която тя посреща всякакъв вид религиозен «ентузиазъм»: «Здравият апетит към добродетелта, овладян от добрите обноси, е нещо чудесно; но що се отнася до «гледа и жаждата», те просто са признак за духовен диабет.»

* * *

Във всяка една сфера на живота, когато четем или слушаме за различни преживявания, които ни изглеждат напълно странни и непознати, сме склонни или да се отегчим, или ако те успеят да ни накарат да изпитаме завист, да се опитаме да си ги обясним, а четейки християнските мистици (католици или протестанти), аз като светски човек съм винаги нащрек за появата на една такава тенденция. И в такъв случай, като принадлежащ към лоното на англиканската традиция и споделящ англиканските предраствъци, не трябва да се преструвам, че ги нямам, а да се моля за доказателствата, които представят тези описатели, за да ги оборя.

Първото нещо, което ме обърква, е броят на мистиците с лошо здраве и различни психофизични смущения. Разбира се, съзнавам, че болшинството велики мъже, творили в областта на изкуството, науката, политиката, са страдали от физически и психически аномалии и да окачествим постиженията им като «лоши» е евтина филистерска завист. Не мога да не чувствам обаче, че има огромна разлика между гений и мистик. За последния онова, което е от значение, е какво той «постига» като външен ефект – Видението на Бог не би могло да бъде «работа» в смисъла на написване на стихотворение – то е виждано на нещата такива, каквито са. Видението е отсъдено само на онези, които са отишли много напред в практикуването на подражанието на Исус. В Новия Завет няма никакви предположения за това, че Христос е имал физически или психически отклонения, никакви сведения за душевни кризи, като тези, за които четем в животоописанието на Мохамед. И другото важно нещо, тъй като случаят с богочовека е уникален, е, че дванайсетимата апостоли, които той е избрал, са били също толкова здрави. Самите мистици изглежда, не са смятали, че физическите им и душевни страдания са благословени, но за нещастие точно външните им изяви са допадали на тълпата. Една жена може да прекара 20 години в грижи за прокажени, без никой да ѝ обърне внимание, но стига само веднъж да изложи на показ позора си или да живее дълго време единствено на хляб и вода, и за кратко време тълпата ще заговори за блаженството ѝ сред смъртта.

Малко объркан съм и от изненадващите прилики между свидетелствата за преживяванията на мистиците и тези на хора, страдащи от маниакално-депресивна психоза. Очевидни са, разбира се, и различията между тях. Лесно се забелязва високопарният егоизъм на депресивния маниак, независимо дали се намира във върховата фаза, когато смята (за разлика от другите) себе си за Бог, или в депресивна фаза – когато мисли (пак за разлика от другите), че е извършил грях спрямо Светия Дух. Истинските мистици, от друга страна, винаги интерпретират своя екстаз като неоснователно благословия от Бог, която те с нищо не са заслужили, и възприемат тъм-

ната нощ на душата не като доказателство за своята изключителна греховност, а като време за изпитание и пречистване. Говорейки за двете фази, арабският мистик Кушайри казва:

«Има случаи на противоречие, чиято причина не е ясна за субекта... това състояние е единствено поправимо чрез пълно подчинение на Божи-ята воля, докато премине пристъпът... Развитието, от друга страна, идва изведнъж и осенява субекта неочаквано, така че той не може да разбере причината му. Кара го да трепери от радостно вълнение и в същото време го плаши. Начинът да се справи с него е да запази спокойствие и да съблю-дава добрите обноси.»

Обаче една прилика остава. Това ми подсказва две вероятности. Не е ли възможно изпадналите в маниакално-депресивна психоза да са хора със склонност към *Via Negativa*, което те не осъзнават или са отрекли? Без съмнение през късното средновековие в манастирите е имало много хора без призвание, които иначе биха могли честно да си изкарват хляба навън, докато днес може би има много хора, опитващи се честно да припечелят, но доведени от неуспеха до лудницата, които биха могли да намерят своя истински дом в манастира. Второ: въпреки че никоой на този свят още не е преживял Видението на Бог, без да е преминал през молитва и самобичуване и да е достигнал до високо ниво на духовен живот, не е ли по-възможно за определени психофизични типове хора да изживеят подобно нещо, отколкото тези, достигнали определено ниво? Дали това е вярно или не, но и светската власт, и самите мистици винаги са поддържали, че мистично-то преживяване не е задължителният път към спасение или само по себе си доказателство за святост. Св. Йоан от кръста например казва:

«Всички видения, откровения, божествени чувства и други възвишени мисли не струват колкото най-малкия акт на смирение, тъй като са плодове на онова милосърдие, което нито се оценява, нито търси възмездие, което мисли доброто не на отделния човек, а на другите... много души, при които виденията никога не са идвали, са несравнимо по-напред по пътя към съвършенство, отколкото други, които са преживели много такива.»

Много често, когато четем описания на ранния живот на тези избрали *Via Negativa*, независимо дали техният избор впоследствие е бил възнаграден с видение или не, човек среща тип (мъж или жена), роден да управлява по силата на темперамент или дарба, да упражнява сила, както в земния, така и в духовния план. Той (или тя) е личност, за която Третото Изкушение на Христос може да бъде каквото не е за повечето от нас, а именно истинско изкушение. (Ако Сатаната ми обещае всички царства на земята, при условие че му се преклоня и го почитам, бих се разсмял, защото знам, че когато вземе душата ми, той не ще изпълни обещанието си.) Техният отказ от това, което би се сметнало за тяхна естествена съдба, би могъл да е предизвикан от съзнанието, че в техния случай хора, надарени със сила и влияние, ако ги упражнят, ще причинят единствено нещастие на другите и на самите тях. Както Гьоте, който очевидно не е изпитвал симпатия към *Via Negativa*, отбелязва по отношение на св. Филип Нери:

«Само издигнати и природно горди хора са способни да изберат предизвикателствата на враждебността на един свят, който винаги е в противостояние на доброто и гениалното, и да изпият до дъно горчивата чаша на опита, още преди да им бъде предложена.»

В този подбор на текстове от протестантски автори, практикуващи или не, намирам, че малко неща ще се сторят познати на преживяванията на един католик или противоречиви на вярата и морала. (Сведенборг би му се сторил доста трудно смислаем, но същото е и за мен като протестант.) Много от тях се занимават с природни видения, ниво, на което теологичната доктрина е неприложима, въпреки че на нивото на интерпретиране на важността им е валидна. Измежду тези непосредствено занимаващи се с отношението на човека към Бога, както може да се очаква, повече внимание се отделя на историята на приемането на вярата от протестантите, отколкото при католиците, защото по-голяма част от протестантските доктрини се базират на този разказ. Има два начина за преминаване от една вяра в друга – например преминаването от атеизъм към вяра, или друго – трансформацията от несъзнателна традиционна вяра към вътрешно убеждение. Тук ще се занимаваме само с второто. Ще е глупаво да твърдим, че това не се случва сред католиците или пък че католическата църква – като институция и религиозна доктрина – не се моли да стане или не би го приветствала: тя със сигурност не желае и никога не е искала децата ѝ да преминават през живота си, присъствайки на месата или отивайки да се изповядат, както тя предписва, без това да се превръща в нещо повече от обичаен ритуал, в който те не влагат нищо от себе си. Но тя е прекалено наясно вероятно, така както това не съзнава достатъчно протестантската църква, за духовната опасност, съдържаща се в преживяването от първа ръка, изкушението да си представиш, че си избран човек, за когото не важат общите правила и норми, изкушението да си представиш още, че ако едно преживяване е ново за някого, то е ново и за цялото човечество и върху което мислителите от миналото не биха могли да хвърлят светлина, че човек трябва да създаде своя собствена нова философия.

Но поне през време на фазата, след като приема триединството, вече слава Богу отминала, католическата църква, изглежда, е отстоявала позицията, че мястото на нейните протестанти, онези, които поддържат непосредственото преживяване, е в манастирите, където тя може да ги държи под око, така че никой от простолюдието да не се замисля за нещо друго освен за сляпо подчинение на нейните канони. Протестантските църкви от своя страна са искали повече от вярващия, отколкото е било по човешките възможности. Киркегаард, който също е бил протестант, разкрива разликата ясно:

«Католицизмът изхожда от общото схващане, че по природа хората са недобронамерени... Протестантският принцип е свързан с едно определено схващане: човекът, който седи в очакване на смъртта, обзет от страх – но малко такива примери бихме могли да намерим в едно поколение.»

Освен тази разлика, върху която се акцентира, основната е в езика. Езикът на католическите мистици показва познаване на една цяла традиция в мистичната литература, докато този на протестантите е извлечен почти изцяло от Библията. Първите, живеейки в монашески ордени и обикновено имащи за учител един изповедник, имат на разположение един високоразвит в техническо отношение теологичен език, който вторите, с изключение на калвинистите, нямат. Следователно може да се каже, че един католик пише като професионалист, докато един протестант – като аматьор.

Достоинството на аматьора е непосредствеността и честността – а недостатъкът му е тремавостта на изразяването; трудността за един професионалист идва от това, че той не съзнава, че традиционният език, който е

наследил, замъглява онова, което иска да каже. Понякога се срещат откъси, написани от католици, които извън контекста на цялото им творчество и живот изглеждат нехристиянски, а монистки или манихейски и смятам, причината за това е влиянието на някои писатели върху езика на католиците – в частност Плотин или псевдо-Дионисий, които не са християни, а неоплатоници.

VII

Дори и измежду най-невежите днес могат да се намерят малко протестанти, които да смятат, че Рим – това е Червената Жена, или католици, мислещи както младият офицер Гьоте в Италия, че на протестантите им е разрешено да се женят за сестрите си. И измежду по-начетените няма много, независимо към коя църква принадлежат, които да се отнасят към поредицата от събития, довели до разделянето през XVI и XVII в. на Църквата на католици и протестанти (с главни букви), мразейки се и презирайки се едни други, като към духовна трагедия, за която са виновни всички, участвали в конфликта.

Като се обърнем назад, не виждаме разумна причина защо обичаят да се чете Библията и семейните молитви, от които очевидно протестантите са извлекли толкова сила и енергия, не би могъл да бъде добавен към тайствените обредни ритуали, от които, както знаем, католиците от своя страна са почерпили немалко, вместо двете враждуващи страни да ги смятат за несъвместими. Също така не съществува разумна причина, защо едно връщане към св. Павел и св. Августин да не може да спаси теологията от безплодния спор между реализъм и номинализъм, без да се стигне до Калвинизма и като защитна реакция – съвсем разбираемо, но погрешно според мен – да доведе до приемането на Томизма като официална католическа философия. Но историята е, разбира се, нелогична и не би могла да бъде върната назад. (За мен най-необяснимият аспект не е теологичен или политически, а културен. Защо е станало така, че народите и нациите, които са приели протестанството, са били точно тези, които преди Христос най-малко са били повлияни от езическата култура на Рим?)

За това, че протестанти и католици не се отнасят повече помежду си като врагове, трябва да благодарим на Бога, това е и причина да се срамуваме, че като християни сме допринесли малко за установяване на мирни взаимоотношения. Ако сме получили урок за това, че е недостойно да наказваме ереса, да вкарваме хората във вярата чрез терор, то сме го получили от скептиците-рационалисти, които смятат междувпрочем като принципа на Халифакс, че «Религиозната вражда прилича на двама мъже, караци се за една жена, която и двамата не обичат». Дори след затихването на разгорещените спорове религиозните общности на католици и протестанти все още продължават сблъсъците за максимално съвпадане на държавните с религиозните граници, за да спрат католиците и протестантите въобще да се срещат. Дефо казва, че по негово време в Англия «имаше хиляди хора, готови да се бият срещу попщината, без да знаят дали тя е човек или кон», като ситуацията в католическите страни в същото това време не е по-различна. И отново – кампанията да накарат светската власт да гарантира равни права на всички граждани без оглед на религията определено не е била подета от християни. Дори когато е било осигурено равенство пред закона, класовите бариери, които по мое време тъкмо бяха започна-

ли да се вдигат, остават. В средите на английската буржоазия заради съществуването на стари католически семейства, чийто социален статут не е безупречен, се смята за ексцентрично или неморално да си католик, но не и да си Врагът. Когато бях млад, за протестант от Англиканската църква «да отиде в Рим» беше равнозначно да има извънбрачно дете – нещастно събитие, но възможно да се случи и в най-добрите семейства. А да стане баптист би било немислимо: баптистите са хора, които влизат през задната врата, а не през парадния вход. Още веднъж ролята, която играят християните, като се борят против социалната несправедливост и снобизъм, не е много ярка. И най-накрая – независимо дали го желаем или не – хората са сближени поради физическия страх. По земята има големи територии, където да си християнин е сериозен недостатък и е дори опасно и тези територии имат склонността да се увеличават.

Когато всички възможни обстоятелства способстват за по-добро взаимно разбирателство, всеки пропуск за проява на милосърдие от наша страна става непростим. Сега, когато пиша това, остават няколко дни до Петдесетница, Вселенския събор, заради който Папата обяви Светата година. Като начало може да започнем с това да си благодарим един на друг и на съвременната култура, която всички заедно охулваме, за осигуреното съревнование. Добре е за един протестантски пастор или католически свещеник да знаят, че зад другия ъгъл се намира храм на друга религия или че на отсрещния тротоар има кино и че не могат да задържат хората от стадото си само защото няма друго място за посещение или молитва, защото с това ще си навлекат общественото презрение. Забелязал съм колко по-живи са литургиите на протестантските и католическите служби в присъствие на религиозно смесено общество, отколкото онези, на които единството преобладава. Накрая, след размяната на комплименти бихме могли заедно да прочетм втора глава на Деянията. Чудото, извършено от Светия Дух, е известно най-общо като Дар на езиците: няма ли да е същото, ако го наречем Дар на ушите? Точно толкова чудно е, че хората, живеещи в различни части на Либия, около Кирена и тези от Рим са могли да чуят Галилеяните и те от своя страна са могли да им говорят. Проклятието над Вавилон не е в многообразието от човешки езици – многообразието е естеството на живота, – а в гордостта на всеки един от нас, която ни кара да мислим, че тези, които възпроизвеждат вербални звуци, различни от нашите, не владеят човешката реч и разговорът с тях е немислим. Гордост, която, след като речта на двама човека е различна – езикът не е алгебра, – автоматично води до заключението, че способността за владеење на човешката реч е привилегия само на единия. По тази причина сър Уилям Ослър казва: «Половината от нас са слепи, малко чувстват, а всички сме глухи.» Това, че първо се учим да разбираме, а после да превеждаме, са две способности, които са ни най-необходимии и за които трябва да се молим най-настойтелно в момента.

Превод от английски: Цветилия Стоилкова